

NECATI DEMİR

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Ankara-Türkiye. Prof. Dr.
(Türkiye)

TÜRKLÜĞÜN ORTAK DEĞERİ SATUK BUĞRA HAN TEZKİRELERİ

“SOTUQ BUG‘ROXON” TAZKIRALARI – TÜRKİY XALQLARINING UMUMİY MA‘NAVİY MEROSI

Annotatsiya. *Türkiy xalqlarning islom dinini qabul qilishi va Qoraxoniylar davlatining ilk davrlari haqida juda kam ma‘lumotlar mavjud. Biroq ayrim afsona va rivoyatlar yetib kelgan. Shuningdek, Islom dinini birinchi bo‘lib qabul qilgan Sotuq Bug‘roxon qanday sharoitda islomni qabul qilganligi, Koshg‘arda asos solgan birinchi Turk Islom davlati haqida ma‘lumotlar nihoyatda cheklangan. Bu boradagi birinchi manba Abul-Futuh Abdulg‘afir bin Al-Husayn al-Almaiyning “Tarix-i Koshg‘ar” nomli asarini misol keltirish mumkin. Jamol Qarshiy (Ebu‘l Fazl bin Muhammad) tomonidan 1282-yilda, taxminan to‘rt asr o‘tib, Koshg‘arda yozilgan “Mulhakatu’s-sura” kitobida Abdulg‘afirning ma‘lumotlarini qisqacha bayon qilgan. Sotuq Bug‘roxon 955-yilda Hajga piyoda bordi. Shu sana so‘ng Koshg‘ar va uning atrofidagi Qoraxoniylar davlatiga mansub turklar yoki bu davlat chegaralaridan tashqarida qolgan yuz minglab turklar islom dinini qabul qilganlar. Bu jarayon keyingi yillarda “Tazkirayi Abu Nosir Sāmāniy”, “Tazkirayi Sotuq Bug‘roxon” nomli asarlarda tasvirlangan. Maqolada ushbu asarlar haqida ma‘lumot berilgan va xulosalar bayon qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Türkiy xalqlar tarixi, Qoraxoniylar davlati, Sotuq Bug‘roxon, Sotuq Bug‘roxon tazkirasi*

Özet: *Türklerin İslamiyeti kabulü ve Karahanlı Devleti’nin ilk dönemleri hakkında -biraz şaşırtıcı ama-efsane ve rivayetlerin dışında bilgi çok azdır. Yani İslamiyeti ilk kabul eden Satuk Buğra Han ve onun İslamiyeti nasıl, hangi şartlarda kabul ettiği ile Kâşgar merkezli kurduğu ilk Türk İslam Devleti hakkında gerçekten de bilgiler son derece sınırlıdır. Konu ile ilgili ilk kaynak, Ebû'l-Fütuh Abdülğafır b. el-Hüseyn el-Almaî’nin Tarih-i Kâşgar adlı eseridir denilebilir. Abdülğafır’ın bu konular hakkındaki bilgilerini, yaklaşık 4 asır sonra Cemal Karşî’nin (Ebû'l Fazl b. Muhammed) 1282’de Kâşgar’da yazmış olduğu Mülhakâtü’s-Surâh adlı eserinde kısaca nakletmiştir. Satuk Buğra Han, 955’te Hakk’a yürümüştür. Bu tarihe kadar Kâşgar ve çevresinde Karahanlı Devleti’ne mensup Türkler veya bu devletin sınırları dışında kalmış yüz binlerce Türk, İslamiyeti kabul etmiştir. İşte bu mutlu süreç daha sonraki yıllarda Tezkire-i Ebû’n Nasr Sāmānî, Tezkire-i Satuk Buğra Han ve Buğra Hanlar Tezkiresi adlı eserlerde anlatılmıştır. Biz bildirimizde bu üç eser hakkında bilgi verip gelişmeleri bilim dünyası ile paylaşmaya çalışacağız.*

Anahtar kelimeler: *Türk tarihi, Karahanlı Devleti, Saruk Buğra Han, Saruk Buğra Han tezkiresi,*

Abstract: *About the acceptance of Islam by the Turks and the early periods of the Karakhanid State-a little surprising, but other than legends and rumors, there is very little information. In*

other words, information about Satuk Bugra Khan, who was the first to accept Islam, and how and under what conditions he accepted Islam, and the first Turkish Islamic State he founded based in Kashgar, is really very limited. The first source on the subject is Abu'l-Futuh Abdulgafir b. al-Husayn al-Almai's history of Kashgar can be called. Abdulgafir's knowledge of these issues was revealed about 4 centuries later by Jamal Karsi (Abū'l Fazl b. Muhammad) briefly quoted him in his work *Mülhakatü's-Surah*, which he wrote in Kashgar in 1282. Satuk Bugra Khan marched to Haqqah in 955. Until this date, hundreds of thousands of Turks belonging to the Karakhanid State in and around Kashgar or who remained outside the borders of this state have accepted Islam. In later years, this happy process was described in the works *Tezkire-i Abū'n Nasr Sāmānī*, *Tezkire-i Satuk Bugra Khan* and *Bugra Khans Tezkiresi*. We will give information about these three works in our statement and try to share the developments with the scientific world.

Key words: Turkish history, Karahanli State, Saruk Bugra Khan, Saruk Bugra Khan tezkires.

Giriş: *Tezkire-i Satuk Buğra Han*, diğer adları ile *Tezkire-i Buğra Han*, *Buğra Hanlar Tezkiresi*, *Tezkire-i Üveysiye Türklerin İslamiyet dairesi içerisine girdikten sonraki ilk destanı* desek yanlış olmaz. Buna Türk edebiyatı tarihinde *Satuk Buğra Han Destanı* da denmektedir.

Satuk Buğra Han'ın İslamiyeti kabulü halk arasında destanlaşmış, sonra yazıya aktarılmıştır. *Tezkire-i Satuk Buğra Han* ya da *Satuk Buğra Han Destanı* olarak tarihteki yerini alan eser, Türk edebiyatının en güzel ve en anlamlı eserlerindendir.

Tezkire-i Satuk Buğra Han'ın nüshaları benzer olma bakımından üçe ayrılmaktadır.

Birinci grup yazma nüshalar, *Satuk Buğra Han*'ın doğumundan öncesini ve çocukluk yıllarını anlatan *Tezkire-i Ebū'n Nasr Sāmānī*'dir. İkinci grup yazma nüshalar, *Tezkire-i Satuk Buğra Han* adı ile bilinmektedir ve *Satuk Buğra Han*'ın doğumundan ölümüne kadar olan zaman dilimini anlatmaktadır. Üçüncü grup yazma nüshalar ise *Buğra Hanlar Tezkiresi* adını taşımaktadır. *Satuk Buğra Han*'dan sonraki dönemi, onun çocukları ile ilgili zaman dilimini anlatmaktadır.

Tezkire-i Ebū'n Nasr Sāmānī, *Tezkire-i Satuk Buğra Han* ve *Buğra Hanlar Tezkiresi* gerçek olaylar ile olağanüstü olayların harmanlanarak iç içe verildiği bir eserlerdir. Yani eserde geçen bazı olaylar doğrudur, bazıları ise masalımsı bir üslupla oluşturulmuştur.

Eserler, Çağatay Türkçesi dil özellikleri taşımaktadır. Bununla birlikte Klasik Çağatay Türkçesi sonrası kaleme alındığı açıkça bellidir. Zira çoğu yerde Çağdaş Özbek Türkçesi özellikleri ve Yeni Uygurca özellikleri göze çarpmaktadır.

Tezkire-i Ebū'n Nasr Sāmānī, *Tezkire-i Satuk Buğra Han* ve *Buğra Hanlar Tezkiresi* hakkında şimdiye kadar geniş boyutlu bir çalışma yapılmamıştır. Yapılan çalışmalarda eser, bazen kitaplara bölüm olmuştur. Bazen de çeşitli araştırmacılar tarafından nüsha tanıtımı, dil incelemesi gibi konularla makaleler yazılmıştır.

1. *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'ın Türk Destanları İçerisindeki Yeri

Satuk Buğra Han Tezkiresi, üslup açısından, Anadolu'da kaleme alınmış *Hazret-i Ali Cenkmeleri*, *Eba Müslim-name*, *Battal-name*, *Danışmend-name* ve *Saltık-name* ile son derece benzerlik göstermektedir. Yani *Tezkire-i Ebū'n Nasr Sāmānī*, *Tezkire-i Satuk Buğra Han* ve *Buğra Hanlar Tezkiresi*; tıpkı Anadolu'da yazılan türündeki diğer eserler gibi "Türk Sözlü Anlatım Geneliği" içerisinde şekillenmiş, muhtemelen çok uzun zaman sonra yazıya aktarılmıştır.

İslami Türk destanları içerisinde yazılış tarihi ve yazarı açıkça bilinen ilk eser, *Danışmend-name*, diğer adı ile *Danışmend Gazi Destanı*'dır. Eser ilk olarak, Mevlânâ İbn-i Ala tarafından II. İzzeddin Keykavus zamanında, yine onun emriyle H.642/M.1244-45 tarihinde yazıldığı kuvvetle muhtemeldir¹.

Battal-name'nin yazarı, *Danışmend-name*'den faydalanmıştır. Zira *Danışmend-name*'nin pek çok yerinde *Battal-name*'den referanslar bulunmaktadır. *Danışmend-name*'de *Battal-name*'nin

¹ Necati Demir, *Dânişmend-nâme*, Ankara 2004, s. 18.

önemli kahramanlarının hemen hepsi tanıtılmaktadır². Bu durumda Battal-name muhtemelen 1100'lü yıllarda yani 12. yüzyılda kaleme alınmıştır.

Hazret-i Ali Cenknâmeleri'nin yazılış tarihi ise Battal-name'den önceki yıllara rastlamaktadır. Battal-name'de geçen olayların bazılarının kaynağı, bizi, *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*'ne götürmektedir. Bir başka söyleyişle Battal-name'yi kaleme alan müellif, *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*'ni okumuştur. Durum böyle olunca İslami Türk destanlarının ilkinin *Hazret-i Ali Cenknâmeleri* olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bütün bunları dikkate aldığımızda, daha önce teşekkül ettiğine hiç şüphe olmayan *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*'nin, *Battal Gazi Destanı*'ndan daha önce Danişmendîler Dönemi'nde kaleme alındığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira metinler incelendiğinde *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*'nin, başta *Battal-name* olmak üzere, hem konu hem de üslup bakımından diğer destanlara kaynaklık ettiği görülecektir³.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*, Anadolu'da Oğuz Türkçesi ile yazılmış ilk eserdir. Fuat Köprülü, Şeyyad İsa adlı bir şairin yazmış olduğu "Salsalname"den bahseder⁴. Ayrıca Köprülü, Şeyyad Hamza'nın tekrar kaleme aldığı Salsalname'yi Anadolu'da yazılmış ilk eserlerden biri olarak sayar⁵. Nitekim Ercilasun, tarihî kaynakların ışığında *Salsalname*'nin (*Hazret-i Ali Cenknâmeleri*'nin bir bölümü) Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe eser olduğunu söylemektedir⁶.

Bu durumda ortaya şu sonuç çıkmaktadır. *Hazret-i Ali Cenknâmeleri* erken yıllarda yani belki 1100'lü yıllarda Danişmendîlerin başkenti Niksar'da yazılmış, buradan kısa zaman içerisinde Anadolu'ya yayılmıştır. Şeyyad Hamza, Sivrihisar'da Şeyyad İsa ise Anadolu'nun başka bir yerinde eseri yeniden kaleme almıştır. Böylece yaygınlaşan eser, hem Niksar ağzını Anadolu yazı dilinin temeli yapmış hem de Anadolu'da 900 yıldır en fazla okunan eser olmuştur.

Satuk Buğra Han Tezkiresi; yazılış çok sonraları olmakla birlikte, Anadolu'da kaleme alınmış bütün bu eserlerin kaynağı gibi görünmektedir.

2. Tezkire-i Satuk Buğra Han'ın Yazılış Tarihi

Tezkire-i Ebū'n Nasr Sāmānī'nin yazılış tarihi tespit edilememiştir. Ancak *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'dan daha sonra yazılmış, eserde olay örgüsü *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'a göre düzenlenmiş gibidir.

Tezkire-i Satuk Buğra Han, Satuk Buğra Han Tezkiresi'nin de yazılış tarihi tam olarak tespit edilememiştir.

Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü (Moskova Akademiya Navk Narod Azii Enstitüsü) Türkçe yazmaları kataloğunda eserin H.963/M.1565-66'dan önce tercüme edildiği ya da yazıldığı kayıtlıdır. Katalogda geçen bu bilginin kaynağı tarafımızca tespit edilememiştir.

Julian Baldick, *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'ın en eski yazma nüshasının XVI. yüzyılda yazıldığını belirtmiştir. O, Satuk Buğra Han'ın da dâhil olduğu erenlerle ilgili Tezkire-i Üveysiye'nin Doğu Türkistan'dan derlendiğini ve 1600'lü yıllardan beri yazılı olduğunu söyler⁷.

Devin DeWeese'ye göre, eserin yazılması ve yaygınlaşması XVIII. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir. DeWeese, Farsça yazılmış Tezkire-i Satuk Buğra Han adlı eserlere de açıklık getirmeye çalışmıştır. O, eserin Türkçe el yazmalarının tarihinin Farsçalarına göre daha eski olduğunu düşüncesindedir⁸.

² Necati Demir, M. D. Erdem, *Battal-nâme*, Ankara 2006.

³ Necati Demir, M. D. Erdem, *Hazret-i Ali Cenknâmeleri*, Ankara 2007.

⁴ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981, s. 243.

⁵ Köprülü, *age*, s. 335.

⁶ Ahmet B. Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, Ankara 2004, s. 442.

⁷ Julian Baldick, *Imaginary Muslims: The Uwaysi Sufis of Central Asia* (New York: New York University Press, London: I. B. Tauris, 1993, vi+ 266 s).

⁸ Devin DeWeese, "The Tadhkira-i Bughra Khan and the "Uwaysi" Sufis of Central Asia Notes in review of Imaginary Muslims", *Central Asiatic Journal*, 40/1 1996, s. 88-96.

Yazılış tarihi ile ilgili olarak nüshaların sonunda şöyle bir bilgi bulunmaktadır. “*tarihka ming iki yüz on tokuz saçkan yılıda rebiu’l-ahir ayining yegirme tokuzı çehar-şenbe küni namaz-ı pişin vaktıda tamam bolgan*”. Bilindiği üzere bu tarih hicri takvime göredir. Bu tarih miladi takvime göre 8 Ağustos 1804 tarihine denk gelmektedir. Ancak burada geçen tarihin telif tarihi mi yoksa istinsah tarihi mi olduğu kesin değildir.

Buğra Hanlar Tezkiresi’nin de yazılış tarihi ve yazarı tespit edilememiştir.

3. Tezkire-i Satuk Buğra Han’ın Yazarı

Tezkire-i Ebû’n Nasr Sāmānî’nin yazarı hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamıştır.

Tezkire-i Satuk Buğra Han yazarı hakkında yetersiz olmakla birlikte bilgi bulunmaktadır. Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü (Moskova Akademiya Navk Naradov Azii Enstitüsü) Türkçe yazmaları kataloğunda eserin H.963/M.1565-66’da ölen Hacı İbrahim Şerif tarafından kaleme alındığı kaydedilmiştir. Katalogda geçen bu bilginin kaynağı tarafımızca tespit edilememiştir.

Konu ile ilgili ilk kaynak, galiba, Ebû’l-Fütuh Abdülgâfir b. el-Hüseyn el-Almaî’nin (ö. 1093) günümüze ulaşamayan *Kâşgar Tarihi*’ne ait eseridir denilebilir. Bu eserin aslı kayıp olduğu için hangi şartlarda yazıldığını ve içeriğini bilememekteyiz.

Ebû’l-Fütuh Abdülgâfir b. el-Hüseyn el-Almaî’nin *Kâşgar Tarihi*’ndeki bilgilerin bir kısmını yaklaşık 4 asır sonra *Cemal Karşî* (Ebû’l Fazl b. Muhammed) 1282’de Kâşgar’da yazmış olduğu *Mülhakâtü’s-Surâh* adlı eserinde 3-4 sayfasını nakletmiştir⁹.

Eğer bir veya birkaç yazar tarafından derlenerek yazıya geçirilmediyse Satuk Buğra Han Tezkiresi, *Cemal Karşî* 1282’de Kâşgar’da yazmış olduğu *Mülhakâtü’s-Surâh* adlı eserde nakledilen 3-4 sayfalık kısma eklemeler yapılarak teşekkül etmiştir. Zira bahsedilen 3-4 sayfalık metin, günümüze ulaşan Satuk Buğra Han Tezkiresi’nin ana çekirdeğini oluşturmaktadır. Yani büyük ihtimalle eser, *Cemal Karşî*’nin Kâşgar Tarihi’nden naklettiği bölümün genişletilmesi ile oluşturulmuştur.

Satuk Buğra Han Tezkiresi’nin bugün elimizde bulunan hâlini kimin kaleme aldığı ile ilgili kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte eserin kaleme alınması ile ilgili elimizde bazı bilgiler bulunmaktadır.

Şahabeddin Mercanî, Tezkire-i Satuk Buğra Han’ın *Ahmed İbn-i Sa’dü’l-Argunî* tarafından telif edildiğini belirtmektedir. Bazı Türkçe yazmalarda da geçen bu isimlerin yanı sıra *Muhammed Geda bin Muhammed İbrahim*’in de Türkçe tezkirelerin müellifi olarak belirtildiği görülmektedir¹⁰.

Özbekistan İlimler Akademisi’nin Şark Yazmaları Katoloğunda (1955, III. cilt, s. 139) Türkçe Tezkire-i Satuk Bugra Han’ın yazarı olarak *Ahmed bin Sadeddin Argunî* kaydedilmiştir.

Julian Baldick ise Farsça Tezkire-i Üveysiye ile Tezkire-i Buğra Han adlı eserlerin *Ahmed bin Sa’dedinü’l-Uzganî an Nemaganî* tarafından yazıldığı görüşündedir¹¹.

Taşkent yazmasına *Ahmed bin Sa’daddin Uzganî*’nin yanı sıra *Abdu’sşahid bin Abdulhamid Samarkandî*’nin adı da eklenmiştir¹². Togan’ın *Argunî* şeklinde okuduğu kelimeyi Baldick muhtemelen *Uzganî* şeklinde okumuştur¹³.

4. Tezkire-i Satuk Buğra Han’ın Nüshaları

Tezkire-i Satuk Buğra Han’ın nüshaları konusu gerçekten çok karışıktır. Çünkü eser, farklı kişiler tarafından farklı şekillerde kaleme alınmıştır.

Tezkire-i Satuk Buğra Han, büyük bir ihtimalle başlangıçta *Tezkire-i Üveysiye* içerisinde bir bölüm olarak oluşturulmuştur. Zira müstakil olan Berlin nüshası “yedinci bab” ifadesi ile başlamaktadır. *Tezkire-i Satuk Buğra Han* da gerçekten Tezkire-i Üveysiye’de yedinci bölümdür.

Eserin müstakil olan yani sadece Satuk Buğra Han döneminden bahseden yazmalar, *Tezkire-i Satuk Buğra Han* olarak adlandırılmaktadır.

⁹ Cemal Karşî, age, 1898.

¹⁰ Özkan, age, s. 1-4.

¹¹ Özkan, agy.

¹² Devin DeWeese, “The Tadhkira-i Bughra Khan and the “Uvaysi” Sufis of Central Asia Notes in review of Imaginary Muslims”, Central Asiatic Journal, 40/1 1996, s. 101.

¹³ Özkan, agy.

Satuk Buğra Han zamanında sonraki olayları anlatan ve âdeti *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'ın devamı olan yazmalar ise *Buğra Hanlar Tezkiresi* olarak başlıklandırılmıştır.

Tezkire-i Satuk Buğra Han'ın bir de Farsça ile yazılmış nüshaları bulunmaktadır. Farsça olanlar, çok büyük ihtimalle Türkçeden çevrilmiştir.

Konu hakkındaki karışıklık ancak bütün nüshalar okunup incelendikten sonra giderilebilir. Araştırmalarımız sonucunda şimdiye kadar tespit edebildiğimiz nüshalar şunlardır.

1. Paris Nüshası: Paris Bibliotheque National'de *Tezkire-i Saltuk Buğra Han*, *Saltuk Buğra Han* başlığı ile Sub.Turc 1286'te kayıtlıdır. Çağatay Türkçesi özellikleri ile kaleme alınmıştır. Talik yazı ile yazılmıştır. 375 varaktır. Eserin Paris nüshası H.1183/M.1769'da kaleme alınmıştır. Şimdiye kadar tespit edebildiklerimiz arasında en eski tarihlisi budur.

2. İngiltere Nüshası: İngiltere Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde, numara Or. 8161'de *Tezkire-i Satuk Buğra Han* adıyla kayıtlıdır. Çağatay Türkçesi özellikleri ile kaleme alınmış olup 430 varak dolayısıyla 860 sayfadır. Eserin 83^a-102^b varakları arası Sultan Satuk Buğra Han ile ilgili menkıbeleri içermektedir. Eserin yazılışı ile ilgili bilgiler sonda yer almaktadır. Yazma, okunaklı ve güzel bir yazı krateriyle kaleme alınmıştır. Siyah mürekkep kullanılmıştır. Bununla birlikte başlıklarda, alıntılarda, Arapça ifadelerde, ayet ve hadis parçalarında, kişi isimleri ve bazen de sayıların üstünde kırmızı renkli mürekkep kullanılmıştır. Nüshanın Satuk Bura Han'a ait olan 83^a-102^b varakları arası B. Erdem Dağıstanlıoğlu tarafından çalışılmıştır¹⁴.

3. Rusya Nüshası: Rusya Bilimler Akademisi, Asya Halkları Enstitüsünde, Uygurca El Yazmaları kısmında yer almaktadır. Bu nüsha, 1876 yılında istinsah edilmiştir. Tezkire-i Hakim Ata risalesinin yer aldığı mecmuada 1^b-9^a varakları arasında *Tezkire-i Hâce Ebû'n Nasr-ı Sâmânî*, 9^a-35^a varakları arasında *Tezkire-i Sultan Satuk Buğra Han* yer almaktadır. Bu nüshayı Önal Kaya tanıtmıştır¹⁵.

4. Taşkent Nüshası 1: Eserin başlığı, *Tezkiretü'l-Buğra Han*'dır. Özbekistan Bilimler Akademisi Doğu Elyazmaları 112 (Demirbaş no: 1818/11) numarada *Tezkiretü'l-Buğra Han* adıyla kayıtlıdır. Satuk Buğra Han'dan sonraki dönemi anlatmaktadır. Dolayısıyla Buğra Hanlar Tezkiresi'dir. Müellif Molla Hacı'dır. Kâşgarlı Niyazi tarafından istinsah edilmiştir. Nüsha, XIX. asrın başlarına aittir. 1321 yılı muharrem ayının beşi salı günü yazılması bitirilmiştir, 26 varaktır. Baştan ve sondan eksik sayfaları vardır (65^a-90^b). Eser içerisinde gâh gâh manzum bölümler de bulunmaktadır. Bu nüsha hakkında Nida Erim 2011 yılında bitirme tezi hazırlamıştır¹⁶.

5. Taşkent Nüshası 2: Tezkire-i Satuk Buğra Han: Özbekistan Bilimler Akademisi Şark Elyazmaları 2102 (Demirbaş no: 1841) numarada Tezkire-i Bugra Hanî adıyla kayıtlıdır. Müellif Ahmed bin Saaduddin el-Uzgani el-Namangani'dir. Eser, Uveysiye tarikatını anlatmaktadır. Yedinci bölümü Satuk Buğra Han Tezkiresi'ne ayrılmıştır. Nüsha nastalik hattı ile, kalın, cilalanmış şark üsluplu kâğıda yazılmıştır. Tarihi yoktur. Birinci sayfa sonradan yazılmıştır. Sonda 2 yaprak eksiktir. İkinci yaprak yerinde değildir. Tamamı 353 varaktır.

6. Taşkent Nüshası 3: Özbekistan Bilimler Akademisi Şark Elyazmaları 2103 (Demirbaş no: 66) numarada kayıtlıdır. XVIII. yüzyılda istinsah edildiği sanılmaktadır. Cilt ve sayfaları yıpranmış durumdadır. Nastalik yazı karakteriyle kaleme alınmıştır. Kızılı ve çiçekli desenlerle çerçevelenmiş, başlıklar kinovar ile verilmiştir. Elyazmanın çok zarar gören kısımları defalarca restorasyon edilmiştir. Baştan 2 yaprak kaybolmuştur, sondan 4 yaprak yakın zamanlarda göçürülmüştür. Dolayısıyla başı ve sonu eksiktir. 345 yapraktır.

7. Taşkent Nüshası 4: Eserin başındaki medh farklıdır. Eser tam istinsah edilmemiş, hayatının anlatıldığı bölümde yarıda bırakılmıştır. Orta Asya'ya özgü nastalik karakterli yazı ile

¹⁴ B. Erdem Dağıstanlıoğlu, "Tezkire-i Buğra Han'ın Çağatayca Yazılmış Bir Nüshası (Metin-Dil İncelemesi-Tıpkıbasım)", *Turkish Studies*, 2012. Vol.7/4, s. 1313-1393.

¹⁵ Bu nüshayı görmek üzere Rusya Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü Uygurca El Yazmaları bölümüne bizzat gittik. Ancak eseri inceleyebilmek için izin alamadık. Yazma hakkında geniş bilgi için bk. Önal Kaya, *Tezkire-i Hakim Ata-Bir Yesevî Dervişinin Menkabevi Hayatı*, Ankara 2007, s. 21.

¹⁶ Nida Erim, *Tezkire-i Satuk Buğra Han*, (65^b-89^b), *Giriş, Dil-Yazım Özellikleri, Transkripsiyonlu Metin, Dizin, Sözlük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2011.

kaleme alınmıştır. Bir çok yerinde “*Yunis Can Dede Mehemed oğlu Ağalığı-Hokand 1335*” baskılı bir mühür vardır. İstinsah tarihi: 1275/1858’dir. 333 yapraktır.

8. Taşkent Nüshası 5: Özbekistan Bilimler Akademisi Şark Elyazmaları 2105 (Demirbaş no: 5817) numarada kayıtlıdır. Ahmed bin Saaduddin el-Uzgani el-Namangani adlı müellifin sonluğu olan (hatime) nüshasının tam elyazmasıdır. Elyazma Orta Asya nastaliki ile, siyah ve kırmızı mürekkeble, cilalanmış Kokand kâğıdına aktarılmıştır. Nüshanın tarihi: 1298/1880’dir. 372 varaktır.

9. Taşkent Nüshası 6: Özbekistan Bilimler Akademisi Şark Elyazmaları 2106 (Demirbaş no: 1991) numarada kayıtlıdır. Kaba nastalik ve nash hattı ile aktarılmıştır. Kâğıt kaliteli değildir. Nüsha XIX. yüzyılın ortalarında Kâşgar’da istinsah edilmiştir. Başı ve sonu yoktur. 29. kısmın yarısından sonrası kayıptır. 248 varaktır. .

10. Taşkent Nüshası 7: Özbekistan Bilimler Akademisi Şark Elyazmaları 2107 (Demirbaş no: 1818/I) numarada kayıtlıdır. Özbek Türkçesi ile kaleme alınmış eser, 4 kısımdan oluşmaktadır. Nakşibend Bahaiddin’in hayatı (ölümü 791/1389), Şeyh Allame Hokkabaz, Şeyh Ebû’n Nasr Samanî (295/907-301/914) ve Satuk Buğra Han’ın hayatı anlatılmaktadır. Niyazi Kâşgarî tarafından kaleme alınmıştır. Her bir biyografinin sonunda, kâtip tarafından yazılan ve hayatından bahsettiği kişiyi medh eden kaside bulunmaktadır. Elyazma, bundan önceki **2106** nolu eser ile aynı kâğıda yazılmıştır. 1230/1815’te istinsah edilmiştir. Eksiği yoktur. 64 varaktır.

11. Taşkent Nüshası 8: Özbekistan Bilimler Akademisi, Abu Rehyan Biruni adına Doğu Bilimleri Enstitüsü Şark Elyazmaları 5917 (Demirbaş no: 9871) numarada *Tezkire-i Bugra Hanî* adıyla kayıtlıdır. Üveysiye tarikatı anlatılmaktadır. Yedinci bölümü, Satuk Buğra Han’a ayrılmıştır. Yerli üretim olan, açık gri, az cilalanmış, Kokand kâğıdına, kursivle, Orta Asya nastaliki (mirzayi) ile aktarılmıştır. Başlıklar solgun yazı ile haşiyelenmiştir. Mistar yoktur. Her sayfada 20 satır bulunmaktadır. XIX. yüzyılın ortalarında istinsah edilmiştir. 278 varaktır.

12. Taşkent Nüshası 9: Özbekistan Bilimler Akademisi, Abu Rehyan Biruni adına Doğu Bilimleri Enstitüsü Şark Elyazmaları 6924 (Demirbaş no: 11986) numarada *Tezkire-i Bugra Hanî* adıyla kayıtlıdır. Müellifi (276b) Ahmed bin Saaduddin el-Uzgani el-Namangani’dır. İlk Karahanlı Satuk Buğra Han’a adanmış (ölümü-344/955), Muhammed’in çağdaşı olan Üveys Karani tarafından esası koyulan Üveysiyye tarikatının şeyhlerinin hayatını anlatmaktadır. Buna göre de ikinci adı “*Tezkire-i Üveysiyye*”dir. Böylece, Tezkire’de 40 şeyh ve 12 sufiye ait biyografi vardır. Avrupa üretimi olan, kullanımdan önce cilalanmış kâğıda büyük kalligrafi usullu nastalik hattı ile yazılmıştır. Açık kahve renkli paketle sarılmıştır. İyi muhafaza edilmiştir. “Tura Hacı Sahaf” tarafından 1285/1868’de istinsah edilmiştir. 27 varaktır. Kitabın sonuna konu ile ilgisi olmayan şiirler ilave edilmiştir.

13. Taşkent Nüshası 10: Özbekistan Bilimler Akademisi, Abu Rehyan Biruni adına Doğu Bilimleri Enstitüsü Şark Elyazmaları 6925 (Demirbaş no: 5429) numarada *Tezkire-i Bugra Hanî* adıyla kayıtlıdır. İbadulla el-Mecit Abd eş-Şahid bin Abdul Hamit Samarkandî tarafından istinsah edilmiştir. Diğer adı *Tezkire-i Üveysiyye*’dir. Üveysiye tarikatı şeyhleri ve sufilerinin hayatı, Satuk Buğra Han, İlek Han’ın (Maveraünnehir 315/927-344/955-956) hayatı anlatılmaktadır. Tezkire tipik Orta Asya nastalik hattı (mirzayi) ile, kursivle, ince, grimsi kâğıda, bölümler; dipnotlar kahve renkle, mistar, 15 satır, paygirli, şark usulplu numaralanmıştır. 1207/1739’da istinsah edilmiştir. 298 varaktır. Baştan ve sondan ikişer varak eksiktir.

14. Taşkent Nüshası 11: Özbekistan Bilimler Akademisi X.S. Süleymanova adına Elyazmalar Enstitüsünde *Tezkire-i Bugra Han* adıyla 833 numarada (Demirbaş no: 3404) kayıtlıdır. Müellifi: Ahmed bin Sadeddin el-Zekani (Uzgani) en-Namangani (X. yüzyıl)’dır. Sufi tarikatı olan Üveysiyye şeyhlerinin hayatını anlattığı için eserin diğer adı “*Tezkire-i Üveysiyye*”– “*Üveysiyyelerin Biyografisi*”dir. İlk Karahanlı Satuk Buğra Han’a adanmıştır. Elyazma H.1118/ M.1706’da Yarkent’te istinsah edilmiştir. Kâtibin ismi gösterilmemiştir. Müellifin de girişte gösterdiği gibi, eser; giriş, 3 maksad, 30 fasıl-bölüm, 40 bab-başlık ve müellifin de isminin kaydolunduğu hatime – sonuç bölümünden oluşmaktadır. 40 başlıktan sonra Üveysiye Tarikatı’nın 13 “büyüğünün” bi-

yografisi verilmiştir. Bu elyazmayı nispeten tam nüsha gibi kabul edebiliriz (burada bu güne kadar korunan nüshalardaki bölümler de sunulmuştur). Nastalîk hattı ve siyah mürekkep ile yazılmıştır. 1 sayfada 15 satır yer almaktadır. 62a, 62b, 81b, 111b, 163b, 170b, 189b ve birçok başka sayfada kâtip tarafından metne ilaveler edilmiştir. Elyazma onarılmıştır. Cildinde ve kâğıtların kenarlarında hasarlar vardır. 41 ve 42. yaprak, 285 ve 286. yaprak aralarında ve 358. yaprakta boşluklar bulunmaktadır.

15. Berlin Nüshası: Almanya Berlin Staatsbibliothek'te Ms. Or. Oct. 1723 numarayla kayıtlıdır. 57 sayfadır. İlk sayfaları kısmen yıpranmıştır. Sayfalardaki satır sayıları 12, 13 veya 14 olarak değişmektedir. Bölüm başlıkları ve bazı yerlerde özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi bilinmemektedir. Kâğıdın yapısından 18. yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. Nüshaların içerisinde en eski ve en iyilerden biri olduğu için çalışmamızın “Tezkire-i Satuk Buğra Han” bölümünde bu nüsha esas alınmıştır.

16. İngiltere Oxford Nüshası 1: İngiltere Oxford-Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları MS Ind. Inst. Turk. 25/2'de *Tezkire-i Satuk Buğra Han* adı ile kayıtlıdır. Yazarı Molla Hacı'dır. 38 varaktır. Bu 38 varak, farklı eserlerin bunduğu bir yazmanın içerisinde 21b'den başlayıp 58a'ya kadar devam etmektedir. Dış boyutları 200x125 cm, iç boyutları 154x93cm'dir. Her sayfada 10 satır bulunmakta olup nestalîk yazı ile yazılmıştır.

17. İngiltere Oxford Nüshası 2: İngiltere Oxford-Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları MS Ind. Inst. Turk. 26/1'de *Tezkire-i Satuk Buğra Han* adı ile kayıtlıdır. Yazarı Molla Hacı, müstensihî Mola Kurban'dır. 24 varaktır. Dış boyutları 205x130 cm, iç boyutları 151x91cm'dir. Her sayfada 12 satır bulunmakta olup nestalîk yazı ile yazılmıştır. Muhtemelen bu nüshadan veya bu nüshanın benzerinden geliştirilmiş *Buğra Hanlar Tezkiresi*¹⁷, İsa Özkan tarafından tanıtılmıştır¹⁸.

18. İngiltere Oxford Nüshası 3: İngiltere Oxford-Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmaları MS Ind. Inst. Turk. 8'de *Tezkire-i Satuk Buğra Han* adı ile kayıtlıdır. Yazarı Molla Hacı'dır. 65 varaktır. Dış boyutları 286x200 cm, iç boyutları 206x135 cm'dir. Her sayfada 15 satır bulunmakta olup nestalîk yazı ile yazılmıştır. Çalışmamıza “*Tezkire-i Ebû'n Naşr Sāmānî*” ve “*Tezkire-i Buğra Hanlar*” bölümleri bu yazma esas alınarak hazırlanmıştır.

19. Petersburg Nüshası 1: Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü (Moskova Akademiya Navk Naradov Azii Enstitüsü) Türkçe Yazmaları 748. D114 numarada kayıtlıdır. 05+283+004 yapraktır. Eserin bir adı da “*Teziretü'l-Evliya*” olarak geçmektedir. Sayfa numaraları sol üst köşeye sonradan ilave edilmiştir. Sayfa numarası verilirken 81. sayfada hata yapılmış, bu sayfadan itibaren yanlış sayfa numaraları üzerine tek çizik çekilmiş ve sayfalar yeniden numaralandırılmıştır. Müellifin giriş sözü (yaprak 1^b-3^b), tercümanın giriş sözü (yaprak 6^b-8^a), 1. Bölüm (yaprak 8^a-157^b). Bu bölümde Ebû'n Nasr Samani Tezkiresi 45-50 yapraklar arasında, Satuk Buğra Han Tezkiresi ise 50^a-65^a yaprakları arasında yer almaktadır. 2. Bölüm (yaprak 157^b-282^a), tercümanın neticesi (282^a-283^a). Her bölüm 20 başlıktan/babdan ibarettir. İstinsah 1265/1848-49. Siyah ve kırmızı mürekkep, nastalîk hattı ile yazılmıştır. Metin renkli çerçevededir ve unvanlar renkli olarak belirtilmiştir. 200. yapraktan sonra 4-5 yaprak boştur.

20. Petersburg Nüshası 2: Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü (Moskova Akademiya Navk Naradov Azii Enstitüsü) Türkçe Yazmaları 749 D.113 numarada kayıtlıdır. 7 + 248 + 9 varaktır. 748. D114 numaradaki nüsha ile aynıdır. Tamamlanmamıştır. Son 40 başlık (bab), müellifin ve tercümanın neticesi yazılmamıştır (bütünü 30 yaprak) Müellifin giriş sözü –

¹⁷ Molla Hacı, *Buğra Hanlar Tezkiresi*, Şıncan Uygur Aptonom Rayonlu. İctimaiy Penler Akademiyasi Din Tetkikat İnstituti terepidin basturildi, 1988, s. 15-33.

¹⁸ “Molla Hacı'nın “avtorı” olarak gösterilen ve “Şıncan Az Sanlık Milletlernin Cem'iyeti Tarihini Tekşürüş Gruppisi Terepidin Tercüme kıldurıldı”, Şıncan Uygur Aptonom Rayonluk İctimaiy Penler Akademiyasi Din Tetkikat İnstituti terepidin basturildi” açıklamasıyla Uygurca yayımlanan *Buğra Hanlar Tezkiresi*'nin sonunda müstensih'in kimliği ile ilgili, “İlmîy Nüshasidin Köçürgüçi: Kâtip Yüsüp “Satuk Buğra Han Tezkiresi namlık Kol Yazma Eserdin tercime kilindi” şeklinde bir kayıt yer almaktadır” (Geniş bilgi için bk. Özkan, age, s. 1-4).

(yaprak 1^b-6^a), 1. Bölüm– (yaprak 6^a-156^a), 2. Bölüm – (yaprak 156a-245a). Başlangıcı (yaprak 1^b) 748 D114 elyazmasından farklıdır. İstinsah tarihi: 1256/1840-41’dir (yaprak 248^a), Müstensihi Kâtip Molla Niyaz İlmbay oğludur. On beş senede (yaprak 248^a) tamamladığını belirtmiştir. Siyah ve kırmızı mürekkep ve nastalîk hattı ile kaleme alınmıştır.

21. Petersburg Nüshası 3: Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü (Moskova Akademiya Navk Naradov Azii Enstitüsü) Türkçe Yazmaları 750. A 505 numarada kayıtlıdır. 749 D.113 nüsha ile aynıdır. Girişinde 40 hadis ve Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Satuk Buğra Han Tezkiresi, 75^b-104^b yaprak arasındadır. İstinsah tarihi belli değildir. XIX. yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilmektedir. Sayfalarda satır sayısı 10, 11 ve 12 olmak üzere değişmektedir.

22. Petersburg Nüshası 4: Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü (Moskova Akademiya Navk Naradov Azii Enstitüsü) Türkçe yazmaları 751. A 505 numarada kayıtlıdır. XIX. yüzyılda istinsah edildiği tahmin edilmektedir.

23. Petersburg Nüshası 5: Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü (Moskova Akademiya Navk Naradov Azii Enstitüsü) Türkçe Yazmaları 752. A 240 numarada kayıtlıdır. Siyah ve kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Nastalîk hattı ile kaleme alınmıştır. XIX. yüzyılda istinsah edildiği sanılmaktadır. 36 varaktır. Eser, hiç zarar görmemiştir.

24. Petersburg Nüshası 6: Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü (Moskova Akademiya Navk Naradov Azii Enstitüsü) Türkçe yazmaları 753. A 239 numarada kayıtlıdır. Başta ve sondan eksiktir. Siyah ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Molla Fahreddin tarafından nastalîk hattı ile istinsah edilmiştir.

25. Petersburg Nüshası 6: Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimler Enstitüsü (Moskova Akademiya Navk Naradov Azii Enstitüsü) Türkçe Yazmaları 780. B 1342 numarada “*Aymin’in Farsça Kisse-i Bugra Han* – Buğra Han hakkında hikâyeye eserinin tercümesidir” bilgisi ile kayıtlıdır. XVIII. yüzyılda Farsçadan tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Eser çok yıpranmış olup âdetâ dar-madağıniktır. Özellikle nemden çok zarar görmüştür. Dolayısıyla yazmanın içeriği, sayfa sayısı ve cilt özellikleri hakkında sağlam bilgi elde edilememiştir. Ayrıca eser içerisinde eserle ilgili olmayan başka yazmalar da koyulmuştur. Siyah ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Nastalîk hattı ile yazılmıştır. Katalogdaki bilgilerde “Karahanlı hükümdarı Buğra Han, onun çocukları ve torunlarının şiir ve düzyazı ile biyografisi” bilgisi bulunmaktadır.

Devin DeWeese Taşkent, Duşanbe, Kabil, Buhara ve Doğu Türkistan gibi yerlerde olmak üzere 10’u çeşitli kataloglara kayıtlı en az 14 nüshasının olduğunu belirtmektedir¹⁹. Biz, Kabil’deki Afganistan Millî Kütüphanesini taramamıza rağmen eserin kaydına rastlayamadık. Duşanbe, Buhara ve Doğu Türkistan katalog ve yazmalarına ulaşamadık. Bununla birlikte yukarıda da belirttiğimiz gibi şimdilik 19 yazma nüshaya ulaşabildik.

Tezkire-i Satuk Buğra Han’ın Farsça Nüshaları:

Tezkire-i Satuk Buğra Han’ın şimdiye kadar üç tane Farsça nüshası tespit edilebilmiştir. Bunlar Özbekistan ve Tacikistan kütüphanelerinde yer almaktadır:

1. Tezkire-i Satuk Buğra Han, el yazmaları SVR III No: 2104, (H.1275/M.1858)
2. Tezkire-i Satuk Buğra Han, el yazmaları SVR X, No: 6924, (H.1285/M.1868)
3. Duşanbe Firdevsi Halk Kütüphanesi, No: 831 (1289/1872/73)

Tezkire-i Satuk Buğra Han’ın Farsça ile kaleme alınmış nüshaları, büyük bir ihtimalle Türkçeden çevrilmiştir. Zira Taşkent’teki Farsça Tezkire el yazmaları H.1275/M.1858 (SVR III No:2104) ve H.1285/M.1868 (SVR X, No: 6924) tarihlidir. Duşanbe’deki Farsça nüsha ise 1289/1872/73 (Firdevsi Halk Kütüphanesi, No: 831) tarihini üzerinde taşımaktadır. Türkçe yazmalardan Paris nüshası H. 1183/M. 1769, İngiltere British Museum nüshası H.1219/M. 1804, 1256/1840-41, Taşkent Devlet Üniversitesi nüshası H.1268/M. 1851 tarihlidir. Farsça nüshaların hep yeni tarihli olması durumu açıkça ortaya koymaktadır.

¹⁹ Devin DeWeese, “The Tadhkira-i Bughra Khan and the “Uvaysi” Sufis of Central Asia Notes in review of Imaginary Muslims”, *Central Asiatic Journal*, 40/1 1996, pp. 88-96; Özkan, agm, s. 2-3.

5. Tezkire-i Satuk Buğra Han Nüshaları Hakkında Çalışmalar

Eser hakkındaki ilk çalışmayı muhtemelen R. B. Shaw yapmıştır. O, Yarkent ve Kâşgar Bölgesi'nden elde ettiği malzemeleri 1878'de basılan *A Sketch of Turki Language As Spoken in Eastren Turkistan* adlı eserinde menkıbenin Arap harfli bir nüshasını yayımlamıştır. Bu çalışma, İngilizce tercümesini de içermektedir²⁰ Ayrıca R. B. Shaw, eserindeki matbu metinlerin söz varlığından yola çıkarak *A Sketch of Turki Language As Spoken in Eastren Turkistan II– Turki-English Vocabulary* adıyla bir de sözlük hazırlamıştır²¹.

Tezkire-i Satuk Buğra Han konusunda yapılan önemli diğer bir çalışma Fernand Grenard'a aittir. *Journal Asiatique*'de 1900 yılında yayımlanmış olan çalışmasında Grenard, menkıbenin tespit ettiği nüshalarını karşılaştırmıştır²².

Osman Turan, Grenard'ın çalışmasını Fransızcadan çevirmiş, Türkiye'de konu ile ilgili ilk yayınlardan birini yapmıştır. Osman Turan tarafından hazırlanmış ve beş bölüm hâlinde *Ülkü* dergisinde yayımlanmıştır²³.

J. Marquart, Satuk Buğra Han'ı Müslüman olan ve halkına bu yeni dini kabul ettiren bir tigin olarak nitelendirmektedir²⁴.

Yeni Uygur Türkçesi metinleri üzerindeki çalışmalarıyla tanınan İsveçli bilginler Gustaf (Gösta) Rikard Raquette'nin güneybatı Taklamakan'daki kutsal mezar sisteminin araştırmasında Satuk Buğra Han'dan söz etmiştir²⁵.

Gunnar Jarring ise *A Litrary Text from Kashghar edited and translated with Notes and Glossary* adlı eserinde Satuk Buğra Han'la ilgili el yazmasından aldığı bazı metinleri değerlendirmiştir²⁶.

Julian Baldick, Tezkireler hakkında güzel bir çalışma yapmış ve 1993 yılında yayımlamıştır²⁷.

Devin DeWeese, hem kendisinden önce yapılan çalışmaları değerlendirmiş hem de Satuk Buğra Han Tezkiresi'ni iyi bir tenkide tabi tutmuştur²⁸.

Ayrıca, Doğu Türkistan'da da "Buğra Hanlar Tezkiresi" adıyla bir metin neşri yapılmıştır. İsa Özkan hem Satuk Buğra Han Tezkiresi ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapmış hem de bu metni yayımlamıştır²⁹.

M. Turgut Berbercan³⁰, Nida Erim³¹, Ünal Zal-Ümit Eker³²; Satuk Buğra Han Tezkiresi hakkında çeşitli boyutlarda çalışmalar yapmışlardır.

6. Tezkire-i Satuk Buğra Han'ın Şekil Özellikleri

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tezkire-i Satuk Buğra Han'ın nüshaları benzer olma bakımın-

²⁰ R. B. Shaw, *A Sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan I-II*, Baptist Mission Press. Calcutta 1878.

²¹ R. B. Shaw, age.

²² M. F. Grenard, "La Légende de Satok Boghra Khan Et l'Histoire", *Journal Asiatique*, 1900, C. XV, s. 5-79; M. F. Grenard, "Satuk Bugra Han Menkıbesi ve Tarih" (tre. Osman Turan), *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1980, s. 245-308.

²³ Turan, Osman, "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih", *Ülkü*, C. XIII, S.: 74, Nisan 1939, s. 145-154; C. XIV, S. 79, Eylül 1939, s. 145-154; C.: XIV, S.: 80, Birinci Teşrin 1939, s. 153-160; C.: XIV, S.: 82, Birinci Kanun 1939, s. 343-350; C. XIV, S.: 83, İkinci Kanun 1939, s. 429-436.

²⁴ Marquart, J., *Guwaini's Bericht über die Bekehrug der Uiguren*, Sitzungsgber, der kön Preus. Akademie der Wissensch 1912, s. 491

²⁵ Gustaf (Gösta) Rikard Raquette, *The Ordam-Padishah-System of Eastern Turkistan Shrines*, (Hyllningsskrift tillägnad Sven Hedin. Stockholm, 1935).

²⁶ Jarring, Gunnar, *A Litrary Text from Kashghar edited and translated with Notes and Glossary*, Lund, C.W.K. Gleerup 1980, pp. 85-100.

²⁷ Julian Baldick, *Imaginary Muslims: The Uwaysi Sufis of Central Asia*(New York: New York University Press/London: I. B. Tauris, 1993, vi+ 266 pp

²⁸ Devin DeWeese, "The Tadhkira-i Bughra Khan and the "Uwaysi" Sufis of Central Asia Notes in review of Imaginary Muslims", *Central Asiatic Journal*, 40/1 1996, s. 88– 101.

²⁹ Özkan, age, s. 1-22.

³⁰ M. Turgut Berbercan, "Buğra Tezkiresinden Parçalar (Transkripsiyon-Dil Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", *Turkish Studies*, C. 6/4, Sonbahar, 2011, s. 431-455.

³¹ Nida Erim, *Tezkire-i Satuk Buğra Han, (65b-89b), Giriş, Dil-yazım Özellikleri, Transkripsiyonlu Metin, Dizin, Sözlük*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2011.

³² Ünal Zal, Ümit Eker, "Ebû Nasr Samânî Tezkiresi", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2014, s. 155-173.

dan üçe ayrılmaktadır. Birinci grup yazma nüshalar Satuk Buğra Han'ın doğumundan öncesini ve doğumunu anlatmaktadır. İkinci grup yazmalar doğumundan ölümüne kadar olan zaman dilimini dikkatlere sunmaktadır. Üçüncü gruba giren yazma nüshalar ise Satuk Buğra Han'dan sonraki dönemi, onun çocukları ile ilgili zaman dilimini anlatmaktadır. Her üç gruba giren eserler de men-sur olarak kaleme alınmıştır, diyebiliriz. Bununla birlikte ikinci gruptaki Tezkire-i Satuk Buğra Han'da 5 tane beyit yer almaktadır.

Üçüncü gruba giren yazma nüshalar ise Tezkire-i Satuk Buğra Han'ın *İngiltere Oxford-Bodleian Kütüphanesi nüshası* ve *Taşkent nüshası* yani *Satuk Buğra Han Sonrası Dönemini* içeren nüshalarda manzum kısım da çoktur.

7. Tezkire-i Satuk Buğra Han'ın Dili ve Üslubu

Tezkire-i Satuk Buğra Han, Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi, Özbekistan Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi) özellikleri ile kaleme alınmıştır. Eserin yazılış tarihi, yukarıda da belirtildiği gibi, Ağustos 1804'tür. Yani aradan yaklaşık 210 yıl gibi çok uzun olmayan bir zaman geçmiştir.

Bu duruma göre Tezkire-i Satuk Buğra Han, A.N. Samoyloviç'e göre Çağatay Türkçesi Dönemi'nde, Fuat Köprülü'ye göre ise Çağatay Türkçesinin Çöküş Dönemi'nde kaleme alınmıştır.

Tezkire-i Satuk Buğra Han, yukarıda da belirttiğimiz gibi Doğu Türkçesi özellikleri ile kaleme alınmıştır. Eserin içerisinde zaman zaman arkaik unsurlar ile de karşılaşırız. Bütün bunlarla birlikte Çağdaş Özbekistan Türkçesi özellikleri ve Yeni Uygur Türkçesi özellikleri ile de karşılaşmaktayız.

Sonuç

Tezkire-i Ebū'n Nasr Sāmānī'de Hz. Muhammed ile Satuk Buğra Han arasındaki mucizevî ilişkiler kaleme alınmıştır. *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'da ise Satuk Buğra Han'ın İslamiyeti kabulü ve hemen sonrasındaki gelişmeler nakledilmiştir. Satuk Buğra Han'dan sonraki gelişmeleri ve çocuklarının İslamiyet adına mücadelelerini anlatmak için *Buğra Hanlar Tezkiresi* yazılmıştır. Bu eser, kısaca *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'ı özetledikten sonra Satuk Buğra Han'dan sonraki olayları anlatmaktadır.

Tezkire-i Satuk Buğra Han ve *Buğra Hanlar Tezkiresi*, gerçekler, rivayetler ve olağanüstü olayların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Eser içerisindeki bazı bilgiler gerçekten doğrudur. Rivayetler ve olağanüstü olaylar ayıklandığında bu eserler rahatlıkla tarih açısından kaynak olarak kullanılabilir durumdadır.

Biz gerek tarihî kaynaklara gerekse destan edebiyatına katkı olsun diye *Tezkire-i Ebū'n Nasr Sāmānī*, *Tezkire-i Satuk Buğra Han* ve *Buğra Hanlar Tezkiresi* adlı eserlerin kopyalarını dünya kütüphanelerinden, uzun yıllar harcayarak, tek tek topladık. Önce transkripsiyonlu Latin harflerine, aktardık. Metinleri karşılaştırarak birleştirdik. Böylece ilk kez tam anlamı ile bir "*Satuk Buğra Han Destanı*" ortaya çıkmış oldu.

Tezkire-i Satuk Buğra Han ya da *Satuk Buğra Han Destanı* gerçekten çok şaşırtıcıdır. Zira Anadolu'da teşekkül eden destanların tamamına yakını eserde görmek mümkündür. Anadolu'da teşekkül eden destanların tamamına yakını yayımlayan bir araştırmacı olarak konuya bakınca ayrı bir heyecana kapılmamak mümkün değildir. Zira bu destanı okurken *Battal Gazi Destanı*'nı, *Danışmend Gazi Destanı*'nı, *Saltık Gazi Destanı*'nı hatırlayacaksınız. Bu destanlar arasındaki benzerlik insanı hayretlere düşürecek kadar nettir. Demek ki Anadolu'da teşekkül eden destanların da kaynağı, tıpkı Anadolu insanı gibi Türkistan'dır.

Satuk Buğra Han öldükten sonra Türkler, onun açtığı yoldan devam etmiştir. Karahanlı Devleti'ne mensup Türkler veya bu Devlet'in sınırları dışında kalmış yüz binlerce Türk yani 200.000 çadır, 960 yılında İslamiyeti kabul etmiştir.

Karahanlıların İslamiyeti kabul etmesi ile Batı Türkleri arasındaki din savaşı sona ermiştir. Karahanlılar bu hâliyle İslam'ın bir kalesi olarak yükselmiş ve Çin kültürüne karşı bir set oluşturmuştur.

Satuk Buğra Han vasıtasıyla İslamiyet Çin'e de nüfuz etmiştir. Bu sebepten ötürü Çinliler başta Müslümanlara Hui-ho (Uygur) demişlerdir. Böylece Müslüman ve Uygur ikiz mefhum olmuştur.